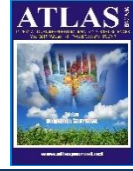




# ATLAS INTERNATIONAL REFERRED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X



Article Arrival Date: 06.05.2018

Published Date: 27.07.2018

2018 / July

Vol 4, Issue:10

Pp:613-625

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

## BİLGİNİN KAYNAĞI NOKTASINDA DENEYİMSEL KUŞKUCULUK: DAVID HUME

EXPERIENTIAL SKEPTICISM AT THE SOURCE OF KNOWLEDGE POINT: DAVID HUME

Çiğdem İBŞİROĞLU KOCAMAN

Öğr. Gör. Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, cigdemkocaman77@hotmail.com, İstanbul / Türkiye

### ÖZET

Deneyime (tecrübeye) ilişkin kuşkuculuğu ile klasik İngiliz felsefesinin John Locke ve George Berkeley'den sonraki temsilcisi olan David Hume, aynı zamanda İngiltere'de Francis Bacon ile başlayan ampirizmin en büyük sözcüsü olmuştur. Yeniçağın bilim alanındaki en büyük başarısı olan mekanist doğa biliminin başlıca dayanağını oluşturan nedensellik ilkesinden yani "her etkinin zorunlu olarak bir nedeni vardır" önermesinden Berkeley şüphe etmiş, bu şüphe de en derin anlamını Hume'da bulmuştur. Immanuel Kant'ın kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını söylemesinin ardından dikkatleri üzerine çeken Hume, kendisinden önceki felsefenin temel sorunlarından biri olan hem nedensellik hem de töz kavramlarını sorgulamış, kendisinden sonra gelen pek çok filozofu ve felsefi akımı da bu sorgulamasıyla etkilemiştir. Hume'un felsefesinde yer alan deneyimsel ilkeler ve şüphecilik onun felsefesinin en önemli iki ögesidir. Öte yandan, bilimin insan doğasıyla ilişkisi olduğunu düşünen Hume, insanı, insan doğasını ve bilimle olan ilişkisini incelemek amacıyla zihnin içeriğine ve anlama yetisine yönelmiştir. Hume'un, bu yöndeki başlıca eserleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (2015) ve İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (2017) adlı eserlerdir. Bu çalışmada da adı geçen yapıtlar bağlamında Hume'un felsefesinde bilginin neliği ve doğasına ilişkin genel problemler olarak nitelendirilebileceğimiz "bilgi/bilmek nedir?", "bilginin kaynağı nedir?", "bilmenin bir sınırı var mıdır ve her şeyi bilmek mümkün müdür?", "bilgi iddiasında bulunulabilir mi?" "töz(ler) var mıdır?", "olgu sorunlarına ilişkin temel problem olarak nedensellik ilkesi ve kökeni nedir?" sorularına, "alışkanlık", "inanç", "hayal gücü" kavramlarıyla birlikte yanıt aranacaktır. Ayrıca sonuç kısmında da Hume'un düşünsel kuramında yer alan olgu sorunlarına ilişkin nedensellik ilkesiyle birlikte deneyime ilişkin kuşkuculuğu, Edmund L. Gettier'in 1963'te yayımlanan "Haklılandırılmış Doğru İnanç Bilgi midir?" başlıklı makalesiyle ilişkisinde değerlendirilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Bilgi, Bilginin Kaynağı, Deneyim, Nedensellik, Töz, Gettier Sorunu.

### ABSTRACT

David Hume, a representative of the classical English philosophers after John Locke and George Berkeley, with skepticism about experience (experiment) also became the greatest spokesmen of empiricism which started with Francis Bacon in England. Berkeley was skeptical about the greatest achievement of the modern age in science, the causality principle, which is the main basis of the mechanistic science of nature, meaning "every activity necessarily has a cause", and this skepticism found its deepest meaning in Hume. Hume, who drew attention to himself after Immanuel Kant said that he had woken him up from his dogmatic sleep, questioned both causality and essence concepts, one of the main problems of the philosophy before him, and influenced many philosophers and philosophical schools that came after him through this questioning. Empirical principles and skepticism in Hume's philosophy are the two most important elements of his philosophy. On the other hand, Hume, thinking that science is related to human nature, has turned to the content and understanding of the mind in order to examine the human nature, human nature and its relation with science Hume's main works in this regard are A Treatise of Human Nature (2015) and An Enquiry Concerning Human Understanding (2017). In this study, in the context of the mentioned works, the answers will be sought in conjunction with the concepts of "habit", "belief", "imagination" to the questions in Hume's philosophy, which can be qualified as general problems about the nature of knowledge and nature, "What is knowledge / knowing?", "What is the source of knowledge?", "Does your knowing have a limit and is it possible to know everything?", "Is it possible to make knowledge claim?" "Is there any essence (s)?", "What is the principle of causality and its origin as the main problem of case problems?" Also in the result part, skepticism about experimentation together with the principle of causality in Hume's intellectual theory will be evaluated in relation to Edmund L. Gettier's article entitled "Is Justified True Belief Knowledge?" Published in 1963.

**Keywords:** Knowledge, Source of Knowledge, Experience, Causality, Essence, Gettier Problem.

## 1. GİRİŞ / BİLGİ-BİLMEK NEDİR?

Aristoteles, *Metafizik* adlı eserine şöyle başlar, “Bütün insanlar, doğaları gereği bilmek isterler” (Aristoteles, 2016: 13). Çünkü insan için önemli olan sadece yaşamak veya hayatta kalmak değildir. İnsan yaşamının nedenini ve değerini kavramak, bilmek ister. İnsanın bu isteği karşısında sorulacak ilk soru da şudur; “bilgi ne demektir?”. Mengüşoğlu’nun da belirttiği gibi bilginin neliği, nitelikleri, kaynağı vb. sorunlarla ancak felsefe uğraşabilir ve felsefenin uğraş alanına giren bilgi, bilen varlıkla bilinmesi istenen ya da bilinen varlık arasındaki bir ilişkidir (Mengüşoğlu, 2014: 18). Başka bir deyişle bilgi, “özne ile nesne arasındaki bağıdır” (Mengüşoğlu, 2014: 56). Öznenin birçok özellikleri, türleri, işlevleri, eylemleri olan bir insan olduğu ve aynı şekilde nesnenin de birçok özellikleri, türleri, şekilleri olduğu düşünüldüğünde, felsefe tarihi boyunca karşımıza bu bağın nasıl kurulduğuna ilişkin “bilgi problemi” de diyebileceğimiz birçok özne-nesne kavrayışı çıkmaktadır. İşte bunlardan biri de nesnenin, duyumlama, izlenim ve deneyim ürünü olarak görüldüğü teorilerdir. Bu teorilerin de doruk noktası Hume felsefesidir (Mengüşoğlu, 2014: 59).

Hume’un bilgi öğretisi, bilgiye vardırıran yolun deney ve deneyimleme olduğunu belirten Bacon’dan başlayarak, Locke ve Berkeley ile devam eden bir gelişmenin, diğer bir deyişle İngiliz ampirizmi olarak adlandırılan çığırın en büyük sesidir (Gökberk, 2014: 310). Bir taraftan Berkeley’in soyut kavramların insan zihninde bulunmadığı düşüncesini felsefede o zamana kadar başarılı olmuş en önemli iş sayan ve doğru bulan Hume, öte yandan Locke’nin iç deney ve dış deney ayrımlarının ilkece bir ayrılığı belirtmediği kanısındadır. Hume, ilk olarak “tasarımların kaynağı nedir?” sorusundan başlayarak, bilincin içindekileri yani insan zihninin tüm algılarını, “izlenimler ve ideler” olmak üzere ikiye ayırır (Hume, 2015: 17). Bu ayırım aynı zamanda Hume felsefesinde bilginin kaynağının ne olduğu sorusuna da bir giriş niteliğindedir ve hemen belirtilmelidir ki Hume soruşturmasında bilginin neliğine değil, kaynağına yönelmiştir.

## 2. BİLGİNİN KAYNAĞI NEDİR?

Hume’a göre bilginin kaynağı izlenimler ve idelerdir. İzlenim, “zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren” algılardır. Yani bir şeyi ilk duyumsadığımda, ilk tutkusunu veya duygusunu edindiğimde bende uyanan canlı, diri ve güçlü algılardır denebilir. Örneğin, iştirken, görürken ya da severken, nefret ederken, arzulayıp, isterken duyduğumuz canlı izlenimler, duygulanımlardır. İdeler ise canlı algılar olan izlenimlerin belleğe yerleşen silik benzerleridir. Başka bir deyişle ideler, izlenimlerin belleğe veya hayal gücüne kalan silik, canlılığını kaybetmiş kopyalarıdır. İzlenimlerden daha az canlı olan hatırlama ve hayal gücü tasarımları olan idelerin bilincine ancak herhangi bir izlenime yönelip, onun üzerinde durup düşündüğümüzde varırız. Hume’a göre ideler her ne kadar izlenimlerin yansımaları veya kopyaları gibi görünse de zihin çoğu kez bunları birbirine karıştırır çünkü birbirlerine çok benzerler. Örneğin, gözümü kapatıp odamı düşündüğüm zaman biçimlendirdiğim ideler daha önce hissetmiş olduğum izlenimlerimin tam temsilcileridir (Hume, 2015: 8). Bu bağlamda izlenimlerin ve idelerin arasındaki farklı oluşturan şeyin “hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce veya bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık” dereceleridir denebilir (Hume, 2015: 17). Öte yandan algılarımızı veya kavradığımız şeyleri de basit ve karmaşık olmalarına göre de ikiye ayıran Hume’a göre basit (yalın) algılar, izlenimler (tasarımlar) veya ideler ayırma ve ayrılmaya izin vermeyen algılardır. Yani başka öğelere ayıramadığımız izlenimlerimiz ve/veya idelerimizdir. Örneğin, belirli bir renk, tat veya koku basit algılardır. Karmaşık algılar ise yalın (basit) algıların tersine parçalara ayrılabilenlerdir. Hume, hiç kaldırımları saf altından ve duvarları yakuttan olan bir Kudüs şehri görmemiş olsam da kendi kendimize böyle bir şeyi hayal edebileceğimizi örnek vererek, karmaşık düşüncelerimize karşılık gelen izlenimlerimizin olmadığını belirtmektedir. Karmaşık izlenimlerimizin de birçoğunun düşüncede tam olarak yansıtılmadığını da vurgulayan Hume’a göre, Paris’i gezip görsek bile, şehrin tüm sokaklarını ve evlerini eksiksiz bir şekilde temsil eden bir tasarım oluşturamayız. Dolayısıyla karmaşık izlenimler ile düşüncelerin her ne kadar birbirine benzese de tam olarak örtüştükları söylenemez. Yalın olanlara gelince, her yalın idenin kendisine karşılık gelen bir yalın izlenimi ve her yalın izlenimin de onu temsil eden bir yalın idesi vardır. Karmaşık olanlar da basit olanlardan oluştuğu için, genel olarak izlenimler ile ideler arasında bir benzerlik, yerini tutma veya temsil ilişkisi de diyebileceğimiz bir ilişkinin olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada algıların/izlenimlerin mi idelerin oluşmasına yol açtığı yoksa tersi bir ilişkinin mi mevcut olduğu başka bir deyişle hangisinin öncelikli bir neden ve etkiye sebep olduğu sorusu akla gelebilir. Bu



bağlamda verilecek yanıt, algıların/izlenimlerin idelerin oluşmasına yol açtığıdır ve tersinin doğru olmadığıdır. Yani “erik” idesini düşünmekle, eriği algılamış olmam ama eriği algılamakla “ben”de bir erik idesi ortaya çıkar. Dolayısıyla izlenimler, idelerden önce gelir. Ancak ideler, izlenimlerin imgeleri olarak algılandığında, basit bir idenin de düşüncede kendi imgesi oluşabilir. Bu durum bizi, ister karmaşık ister bileşik olsun her idenin doğrudan veya dolaylı olarak bir izlenime karşılık düşmesi gerektiği ilkesine götürür. Bu ilkeye dayanarak da şunu ileri sürebiliriz: ne doğuştan ideler vardır ne de bazı ideler, izlenimlere (algılara) dayanmaksızın refleksiyondan türetilir. Bu bağlamda izlenimlerin sınıflandırılması ve kökeni sorununu odak noktası yapan Hume’a göre dış duyumsamadan ve derin düşünmeden (reflexion) gelen iç duyum olarak da adlandırdığı iki tür izlenim vardır (Hume, 2015: 17-21). Yani “düşünmenin bütün malzemesi dış ya da iç duyumumuzdan gelmez: bunların sadece karışımı ya da bileşimi zihin ve istemeye aittir” ya da felsefi dille ifade edecek olursak “bütün idealarımız ya da zayıf algılarımız, izlenimlerimizin ya da canlı algılarımızın kopyalarıdır” (Hume, 2017: 25). Hume’un bu belirlemesini açmak gerekirse şöyle örneklendirmek mümkündür; bir kartopuna dokunduğumuzu düşünelim. Kartopuna dokunduğumuzda edindiğimiz soğukluk izlenimi canlı ve güçlüdür. Ancak izlenim bittikten sonra geriye bellekte veya hayal gücünde bunun bir izi kalacaktır. Bu iz de kartopu ve soğukluk idesidir. İşte bu idelerle birlikte bizde haz ya da acı, hoşlanma ya da hoşlanmama duyguları/ideleri doğacaktır. Bu haz ya da acı idelerinin de ruha geri dönmesiyle yeni bir istek veya isteksizlik, umut veya korku izlenimleri uyanacaktır. İşte bunlar refleksiyon izlenimleri veya iç duyumdan kaynaklı izlenimlerdir. İç duyum izlenimleri de iç duyuma dayalı düşüncelerden önce gelmektedir. Başka bir deyişle her türlü izlenimin ve idenin ilk kaynağı deneyimdir (Hume, 2015: 21). Bu noktada ve ilk etapta aklın işlevinin ne olduğu sorusuna veya bilginin kaynağı olarak gösterilip gösterilemeyeceği sorusuna ise Hume şöyle yanıt vermektedir; “İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve böyle olmakla da bilimden kendisine uygun olan besini alır, beslenir; fakat insanın anlama yetisinin sınırları o kadar dardır ki bu konuda elde ettiklerinin kapsamından da, güvenilirliğinden de, çok az tatmin sağlamak umulabilir” (Hume, 2017: 14). Yani Hume’a göre akıl hiçbir zaman kendi başına orijinal bir ide üretmez ve akıl, deneyimden ayrı olarak, kendi başına hiçbir zaman bir nesnenin bir başka nesneyle olan bağlantısını gösteremez (Hume, 2015: 74). Buradan anlaşılan iki şeyden biri bilginin tek kaynağının deneyim olduğu ve bilmenin bir sınırının olup olmadığıdır. Yani her şeyi bilmenin mümkün olup olmadığıdır ki bu noktada da bilginin sınırının, sahip olunan izlenimlerin sınırını aşamayacağını belirtmek gerekmektedir. Çünkü izlenimlerin nihai kaynağı deneyimdir. Öyleyse deneyimin ötesinde olan şeyleri bilmek mümkün değildir. Diğer taraftan anlaşılan bir diğer husus ise aklın bilginin bir kaynağı olarak alınamayacağıdır. Akılla ve deneyimle ilintili olarak Hume’un bu iddiası bizi bilginin ve bilmenin kaynağının ne olduğunu sorgulamaya götürmektedir ki tam da bu noktada Hume’un savı, nedensellik düşüncesinin bir varsayımdan ibaret olduğu ve aklın hiçbir zaman bir nesnenin bir başka nesneyle olan bağlantısını göstermediğidir (Hume, 2017: 33).

Nedensellik yasasını olgu sorunlarına ilişkin temel bir problem olarak ele alan Hume’un bu konudaki düşüncelerine geçmeden önce, kesin bilgiye ne türden bilgi türlerinde ulaşıp ulaşamayacağımızı sorgularken, bir takım kavramların (doğruluk, yanılma, hatırlama, hayal gücü, düşünmenin işlevi vb.) çerçevesini de çizmek gerekmektedir.

### 3. DOĞRULUK, YANILMA, HATIRLAMA-BELLEK (HAFIZA), HAYAL GÜCÜ (İMGELEM) VE DÜŞÜNMENİN İŞLEVİ

Buraya kadar Hume’un bize anlatmak istediğini üst bir bakışla toparlayacak olursak, bilginin kaynağının deneyim olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle duyularımızla elde ettiğimiz izlenimlerin zihnimizde bıraktığı ideler bilginin kaynağıdır. Örneğin, dokunma duyusunun bana verdiği ilk bilgi yani duyularımızın verdiği duygular zihnimizde değerlendirilmekte, toplanmakta ve bilginin kaynağı olmaktadır. Ancak Hume’un bu belirlemesi bilginin neliğinden ziyade bilginin kaynağına ilişkin bir tartışmadır. Bu sorgulama aslında tıpkı “bir suyun kaynağı göldür” cümlesindeki gibi geldiği yerin sorgulanması üzerine bir tartışmadır. Yani bu tartışma bilginin zaten var olduğunu kabul etmekte sadece geldiği yeri (akıl mı? “a priori”, deney mi? “a posteriori”) kaynağı sorgulamaktadır. Böyle bir soruşturmanın nedeni ise hem bilginin kaynağının insanın tarihsel bir birikimi olduğunun unutulması hem de bilginin kaynağını araştırmada insanın ötesine geçilip soruşturulmasıdır. Yani insanlar bilginin tarihselliğini ve insana bağlı olduğunu göz ardı ettiklerinde bilginin kaynağı sorgulanması da kaçınılmaz olmaktadır (Mengüşoğlu, 2014).

Öte yandan bilgi problemi bağlamında bilginin kaynağı sorunundan başka diğer bir sorun da bilgi dile getiren ve bilgi dile getirmeyen yargılar konusudur. Yani yargılar bilgimizi genişletip genişletmemesine göre sentetik ve analitik yargılar olarak ikiye ayrılmaktadır. Başka bir deyişle iki tür bilgiye sahibiz: analitik ve sentetik. Analitik bilgi matematik ve geometride olanaklı iken, sentetik bilgi doğa bilimleri alanında olanaklıdır. Ancak Hume, matematik veya geometrinin bütün o haklı ününü sağlayan kesin akıl yürütmelerine rağmen bir analitik bilginin veya yargının doğa felsefesine yardımcı kılındığında bizi en son neden bilgisine götüremeyeceğini yani bu en son neden dediğimiz ve ulaşmak istediğimiz bilginin eksikliğini gideremeyeceğini belirterek şöyle demektedir; “Geometri, herhangi bir çeşit makinaya girecek kısım ve biçimlerin kesin boyutlarını vererek, bu kanunun uygulanmasında yardımcı olur; ancak, kanunun kendisinin bulunması tecrübe ile mümkün olmuştur ve dünyadaki bütün soyut akıl yürütmeler bizi onun bulunmasında bir adım ileri götüremez” (Hume, 2017: 37). Hume’un bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi aklın bizlere sadece hedefe ulaşmak için neyi yapıp neyi yapmamamız gerektiğini söylediği ama kendisinin asla evrensel geçerliliğe sahip ilkeler ortaya koyamadığı açıktır. Yani Hume’a göre aslında tüm akıl yürütmeler alışkanlığın sonucundan başka bir şey değildir (Hume, 2015: 109). Diğer bir deyişle zihin farklı düşünceleri birbirini çağırarak şekilde belirli bir yöntem ve düzen ölçüsü içinde birleştirmektedir. Ancak bu birleştirmede hafıza (bellek) ve hayal gücü (imgelem) olarak adlandırılan idelerin işlevinin ne olduğunun da - “hatırlama”nın, “doğruluk”un, “yanılma”nın ve “düşünmenin işlevi”nin neliği ile birlikte - konunun açık seçik ortaya konulması açısından sorgulanması gerekmektedir (Hume, 2015: 21; 2017: 29).

Hume, deneyim yoluyla herhangi bir izlenimin zihne sunumunun bizde bir tasarım olarak ortaya çıktığını, izlenimin de bunu iki farklı yoldan yaptığını belirtmektedir: “ister yeni görünüşünde ilk canlılığını büyük ölçüde korur ve bir şekilde izlenimle tasarım arasında bir şey olur, ya da o canlılığı tümüyle kaybeder ve tam bir tasarım olur” (Hume, 2015: 21). Daha açık bir ifadeyle bellekteki ideler, asıllarına (izlenimlere) daha benzer ise yani ilk canlılığını büyük ölçüde koruyor ise bu yetimize “bellek”, canlılığını tümüyle kaybeder ve tam bir tasarıma dönüşmesine de “imgelem” denir. Yani “geçmiş bir olayı hatırladığımızda, olayın tasarımı zihnimize güçlü bir şekilde akar; imgelemden ise algı silik ve durgundur; nitekim, zihin tarafından uzun bir süre boyunca sağlam ve birörnek olarak korunamaz” (Hume, 2015: 21). Hatırlama ise eskiden edinilmiş olan izlenimlerin yeniden ortaya konmalarıdır. Ancak izlenimler yeniden ortaya konulurken izlenimler ilk güçlerini ve canlılıklarını yitirmişlerdir. İşte bu nedenle de yanılma dediğimiz şey gerçekleşmektedir. Yani yanlış bir hatırlama mümkündür. “Yanlış hatırlama, herhangi bir idenin, gerçekte hiçbir ilgisi olmadığı bir izlenimle bağlanmasından ya da tersine olarak, bir izlenimi başka bir izlenimin idesine bağlamaktan doğar” (Gökberk, 2014: 307). İşte tam da bu noktada asıl rolü hayal gücü oynamaktadır. Şöyle ki eğer yanılma, izlenimlere aykırı ideleri, idelere de aykırı izlenimleri bağlamaktan ileri geliyorsa, burada idelerle izlenimlerin aralarındaki ilgilerin birbirine karıştırılmasından asıl sorumlu olan hayal gücüdür. Ancak burada söz konusu olan hayal gücü “uluorta çalışan, idelerle izlenimler arasında istediği gibi ilgiler kuran bir yeti değildir”, hayal gücü de diğer bütün izlenimler gibi etkinliğini birtakım yasalara borçludur ve Hume’a göre de zaten “bilgi teorisinin başlıca işi bu etkinliklerin mekanizmasını aydınlatmaktır” (Gökberk, 2014: 308).

Toparlayacak olursak bellekteki ideler, asıllarına (izlenimlere) daha benzerdir ve izlenimlerdeki genel yapıyı korurlar;

Belleğin, nesnelere sunulduğu özgün şekli koruduğu ve ne zaman bir şeyi anımsarken belleğimizden ayrılacak bunun bellekteki bir hata veya kusurdan kaynaklandığı açıktır. Bir tarihçi, belki hikâyesini daha rahat anlatmak için, aslında daha sonra gerçekleşen bir olayı başka bir olaydan önce anlatabilir, ancak sonra bu karışıklığın farkına varır – tabii yeterince dikkatliyse – ve tasarımı asıl yerine koyar. Aynı şey, daha önceden bildiğimiz yerleri ve tanıdığımız insanları hatırladığımız durumda da geçerlidir. Belleğin esas görevi yalın tasarımları değil, onların düzen ve konumlarını saklamaktır (Hume, 2015: 22).

Hume’un bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi bellek, nesnelere sunulduğu kökensel biçimi saklamaktadır. Oysa imgelemdeki ideler, asıllarından uzaklaşmışlardır, romanlar, masallardaki uçan atlar veya ejderhalar bunlara örnek olarak gösterilebilir (Hume, 2015: 22). Hume’un bu aşamada odak noktası artık daha önce üstü örtük de olsa belirtildiği gibi ideler arasındaki bağlantılardır. Yani Hume’a göre “zihnin farklı düşünceleri ya da idealleri arasında bir bağlantı ilkesinin olduğu ve belleğe



ya da hayal gücüne gelişleri ile belirli bir yöntem ve düzen ölçüsü içinde birbirlerini çağırdıkları açıktır” (Hume, 2017: 29). Hume bu belirlemesinden sonra ideler arası bağlantılara ya da çağrışım yasalarına dikkat çekecektir. Ancak bu noktaya değinmeden önce “doğruluk”un nerede aranması gerektiğini, neliğini ve düşünmenin işlevini açıklamak gerekmektedir.

Hume -buraya kadar özetlersek- bize basit anlamda şunu demektedir; idelerin kökeni deneyimdir, bilincin içindekiler de izlenim ve idelerdir, izlenim ve ideler de basit ve karmaşık olarak ikiye ayrılmaktadır, izlenimler canlı algılardır ve ideler de bunların bellek ve hayal gücündeki kopyalarıdır. Kökü izlenimde olmayan ide olamaz. Yanılma, izlenim ile ide arasındaki bağın yanlış kurulmasından kaynaklanır. Bu yanlış kurulumda da en büyük rol hayal gücünüdür. Ancak düşünmenin işlevi ve doğruluk nedir? Hume, söz konusu sorulara yukarıda kısaca özetlenen bir değerlendirme bağlamında şöyle yanıt vermektedir; düşünmenin işlevi, birleştirmek, değiştirmek, genişletmek ve daraltmaktır (Hume, 2017: 58-65). Doğruluk ise algılar arası yanlış olmayan, doğru bağlantıların kurulmasıdır (Hume, 2017: 19). İşte Hume “doğruluk” ile de ilintili olan bu “bağlantı” konusunda da imgelemin keyfinin söz konusu olmadığını belirterek, imgelemin ideleri belirli kurallara göre birleştirdiğini ama ideler arasında da belirli bir bağın olduğunu ileri sürmektedir. Yani doğruluk, algılar arasında doğru olan bağlantıların kurulması ise bu bağlantılar çağrışım yasalarına göre kurulmaktadır. Hem *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde hem de *İnsanın Anlama Yetisi üzerine Bir Soruşturma* adlı yapıtında ideler arası bağlantılara ya da çağrışım yasalarına yer veren Hume için çağrışım mekanizmasını doğru bilmek, doğruya ulaştırın yolu bilmek demektir (Gökberk, 2014: 308).

#### 4. İDELER ARASI BAĞLANTILAR - ÇAĞRIŞIM YASALARI

Hume’a göre ideler üç ilkeye göre düzenlenmektedir. Bu ilkeler: “benzerlik (andırim veya aykırılık)”, “uzamda ve zamanda yakınlık (bitişiklik, ard ardalık)”, “neden ya da etki”dir. İşte bu üç nitelik sayesinde imgelemin, ideler arasında bağlantı kurduğunu belirten Hume, bu nitelikler sayesinde benzerleri yan yana getirdiğimizi, benzemezlikleri ayırdığımızı veya farklılıkları kavradığımızı öne sürmektedir. Duyuların nesnelere birbirlerine bitişik olarak algılanması gibi, imgelem de alışkanlık sonucu nesnelere tasarlarken uzay ve zaman boyunca ilerler. Neden ya da etki ilişkisi ise düşüncenin nesnelere arasında kurulan en sağlam bağlantıyı ifade eder. Benzerlik, bitişiklik ve neden-etki bağlantısı olan iki nesneye bunlardan sadece birisini taşıyan bir üçüncünün de katılabileceğini belirten Hume’a göre neden-etki ilişkisinin olabilmesi sadece bir şeyin bir başka şeyde bir hareket veya etki uyandırmasına bağlı değildir. Bunu yöneten yönetilen ilişkileri üzerinden örneklendiren Hume, herhangi bir güce sahip olanın onu eyleme dönüştürebilmesi için sadece bunu yapabilme gücüne sahip olmasıyla birlikte istemesinin (istememizin etkilemesini de sadece tecrübeden öğreniriz) yeterli olduğunu belirtmektedir. Bu üç ilkenin ancak yalın tasarımlarımız –düşüncelerimiz– arasında birliği ya da bütünlüğü sağladığını öne süren Hume’a göre yalın düşünceler arasındaki bu üç tür bağlantı karmaşık düşüncelerin (idelerin) de dayanağını oluşturmaktadır. Karmaşık tasarımları (düşünceler) ise ilişkiler, kipler ve tözler olarak üçe ayıran Hume işe “ilişkiler” ile başlayarak, anlama yetisinin işlemleri konusunda, skeptik şüphelere doğru yol almaktadır (Hume, 2015: 22-24 ; 2017: 69).

#### 5. İLİŞKİLER

Hume, karmaşık tasarımları açıklamak üzere felsefi sorgulamalarda yer alan yedi tür ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki “benzerlik”tir. Hume’a göre “benzerlik” ilişkisi olmaksızın felsefi bir ilişki var olamaz, “çünkü aralarında az da olsa bir benzerlik bulunan nesnelere dışında hiçbir nesne bir başka nesneyle karşılaştırılmaya imkân vermez”. Ancak “benzerlik” ilişkisi her ne kadar tüm felsefi ilişkiler için zorunlu bir ilişki türü olsa da Hume bu ilişki türünün her zaman “tasarımlar arasında bir bağlantı veya çağrışım oluşturduğu” sonucunun çıkmayacağını da vurgulamaktadır. Çünkü yine Hume’a göre “bir özellik genelleştiği ve çok sayıda birey için ortak olduğunda, zihni doğrudan bir tanesine götürmez, aksine aynı anda çok sayıda seçenek sunarak imgelemin tek bir nesneye bağlı kalmasını engeller” (Hume, 2015: 25). Hume’un belirttiği yedi tür ilişkiden ikincisi “özdeşlik” ilişkisidir. Hume “özdeşlik” ilişkisini “kişisel özdeşliğin doğası ve temelleri üzerinde durmadan, en dar haliyle, sürekli ve değişmez nesnelere için kullanılan haliyle” incelemekte ve bütün canlılarda belirli bir süre için var olan bu ilişkinin en evrensel ilişki olduğunu belirtmektedir (Hume, 2015: 25). Evrensel ve kapsamlı “özdeşlik” ilişkisinden sonra bu bağlamda diğer bir ilişki türü ise “zaman ve mekân” ilişkileridir. Bu ilişki türü uzak, yakın, aşağıda, yukarıda, önce, sonra vb. sonsuz

sayıda karşılaştırmanın kaynağıdır. Dördüncü ilişki türü, “nicelik ve sayı” ilişkisidir. Bu ilişki türü ile tüm nesnelere “nicelik ve sayı” bakımından sahip oldukları özellikler temelinde karşılaştırılabilirler. Örneğin, “bir insan iki ayaklıdır, bir keçi dört ayaklıdır”. “Nicelik ve sayı” ilişkisinden sonra gelen ilişki, “nitelik”tir. Bu ilişki türü, iki nesnenin ortak bir niteliğe sahip olmaları durumunda bize söz konusu iki nesneyi sahip oldukları ortak nitelik bakımından karşılaştırma yapma imkânı tanımaktadır (Örneğin, “bu elma şu elmadan daha sulu”). Altıncı ilişki türü “karşıtlık” ilişkisidir ki bu da Hume’un ilk ilişki türü olarak belirttiği “benzerlik” ilişkisindedir ifade edilen “ne tür olursa olsun hiçbir ilişki arada az da olsa bir benzerlik olmadığı sürece var olamaz” kuralına bir istisna olarak görülebilir. Ancak Hume’a göre “hiçbir iki tasarım kendi içlerinde karşıt değildir, yalnızca bir istisna ile: varolmayış tasarımı nesnesini, içinde nesnesinin var olmadığını varsaydığı tüm zaman ve mekânlardan dışlasa da hem varolmayış hem de varoluş tasarımları bir nesneyi işaret ettikleri için bu iki tasarım açıkça benzerdirlere” (Hume, 2015: 25).

Hume’un karmaşık tasarımları açıklamak üzere, felsefî sorgulamalarda yer alan yedi genel başlık altında incelediği son ilişki türü ise “neden ya da sonuç” ilişkisidir. Bu ilişki türü nedenlerinin veya etkilerinin aykırılığından dolayı kurulan ilişkilerdir. Hume “Ateş ve su, sıcak ve soğuk gibi diğer tüm nesnelere karşıt olduklarını, deneyimler ve neden ya da sonuç karşıtlıkları sayesinde” görebildiğimizi belirtmektedir (Hume, 2015: 25).

## 6. KIPLER VE TÖZLER

Hume “kipler ve tözler” konusuna şöyle bir girişle başlamakta ve bu başlangıçla da aslında ilgili başlık altında anlatmak istediklerini özetlemektedir;

Akıl yürütmelerinin çoğunu tözlerle ilineklere ayırmasına dayandıran ve her ikisinin de açık ve belirgin tasarımlarına sahip olduğumuzu hayal eden felsefecilere sormak isterim. Töz tasarımı dış duyu izlenimlerinden mi yoksa iç duyu izlenimlerinden mi türer? Eğer duyularımız yoluyla bize aktarıyorlarsa, bunun hangi duyu organıyla ve ne şekilde gerçekleştiğini sorarım. Gözlerimiz tarafından algılanıyorsa, bir renk olmalı; algılayan kulaklarımızısa bir ses, damağımızısa bir tat; veya diğer duyu organlarımızısa, yine aynı soru. Ancak, kimsenin çıkıp da tözün bir renk, bir ses veya bir tat olduğunu iddia edeceğini sanmıyorum. Bu yüzden, töz sarı, eğer gerçekten varsa, bir iç duyu izleniminden türeyen olmalı. Oysa iç duyu izlenimleri tutkular ve duygulara dayanırlar; ki hiçbirinin bir tözü temsil etmesi olanaklı değildir. Öyleyse, belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur; ayrıca tözden bahseder veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur (Hume, 2015: 25-26).

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Hume, töz idesini kendisine dayandırabileceğimiz herhangi bir izlenimin olmadığını öne sürmektedir. Bir başka deyişle töz konusuna Descartes’den bir giriş yaparsak şöyle bir belirleme yapmak mümkündür; Descartes, sonlu ve sonsuz tözlerin (madde ve ruh) metafizik olarak bilinebileceğini öne sürmüştü. Locke tözleri kabul etmiş ama bilinemeyeceklerini söylemişti (ve metafiziği kaldırmıştı). Berkeley maddi tözü ortadan kaldırmış, ruhi tözü bırakmıştı ve onu tek, asıl gerçek yapmıştı. Hume’da Berkeley’in yarım bıraktığı işi tamamlayarak ruhun töz oluşunu kaldırmıştır. Yani “töz(ler) var mıdır?” şeklinde kısa ve yalın bir soruya Hume’un düşünsel bağlamında bir yanıt vermek gerekirse denebilir ki; bilgimizin sınırı deneyimin sınırı ile belirlenir. Dolayısıyla deneyimin ötesinde olan bir takım metafizik öğeler hakkında bilgimiz olamaz. Duyulur ve düşünülür töz idelerini kendisine dayandırabileceğimiz izlenimlerimiz yoktur. Öyleyse töz yoktur. “Ben” ya da “ruh” dediğimiz de bir tasarımlar bağlamıdır. Bizim ancak algılarımız için açık tasarımlar mevcuttur, töz dediğimiz de bu algılardan büsbütün başka olan bir şeydir. Dolayısıyla töz üzerine bir bilgimiz olamaz. Töz kavramı, duyularımızı birçok defalar hep aynı biçimde birleştirmemizden, bağlamamızdan meydana gelmiştir. Nitelikleri algılayıp, birleştirirken onlara bir de –haksız olmakla birlikte – bir töz ekleriz. Bu bir alışkanlıktır. Bu alışkanlık da bizi niteliğin bilinmeyen bir töze bağlı olduğunu kabule götürür. Cisimlerin var olduğu, düşüncelerimizde var saydığımız ve kabul etmemiz gereken bir şeydir. Yani duyular bize yalnızca nitelikleri gösterir. Bunları ortadan kaldırırsak geriye bir şey kalmaz. Ruh için de bu böyledir. (Gökberk, 2014: 308). Dolayısıyla belirli bir nesneye ilişkin tek tek niteliklerin bir toplamına verilen bir ad olma dışında, töz idesi diye bir şey yoktur; bir töz düşüncesi de tıpkı bir kip düşüncesi gibi bir yalın düşünceler toplamından başka bir şey değildir ve bunlar imgelem tarafından birleştirilmişlerdir ve ister kendimize isterse başkalarına olsun o toplamı



anımsatabilmemiz için kendilerine verilmiş özel birer adları vardır. Ancak bu niteliklerin bitişiklik ve nedensellik yoluyla sıkı sıkıya ve ayrılmamak üzere birbirleriyle bağlantılı bir bütün oluşturduklarını belirten Hume, bu bütünü ne olduğu bilinmeyen bir şey ile ilişkilendirildiğini düşünmektedir. Sonuçta töz ve kip dediğimiz şeylerin aslında yalın idelerin (niteliklerin) düşüncede birleştirilmesiyle oluşmuş karmaşık ideler olduğunu söyleyen Hume, bu idelere, idelerin temsil ettiği özellikleri anlatabilmek amacıyla dilde bir ad verildiğini ileri sürmektedir (Hume, 2015: 26).

Hume'un bilgi problemi bağlamında ele aldığı ideler arasındaki bağlantılara, ara durak noktaları olan "ilişkiler" ve "kipler-tözler" şeklinde değindikten sonra çağrışım yasaları da diyebileceğimiz ideler arasındaki bağlantıları doğru bilmenin, doğruya ulaştırın yolu bilmek demek olduğu noktasından hareket etmek gerekirse, karşımıza nedensellik problemi çıkmaktadır. Bu problem de Hume'un bilgi sorununa yaklaşımını sadece ana hatlarıyla irdeleme çabasında olan bu çalışmanın son ve en önemli noktasıdır.

## 7. OLGU SORUNLARINA İLİŞKİN TEMEL PROBLEM OLARAK NEDENSELLİK İLKESİ VE KÖKENİ

Hume, "insan aklının ya da soruşturmasının bütün objeleri tabii olarak iki cinse ayrılabilirler" diyerek, insan aklının objelerini ide ilişkileri ve olgu sorunları olduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle aslında bilgi sorunu iki açıdan incelenebilir: ide ilişkileri ve olgu sorunları. Tanıtılma yoluyla kesin olan her ifadenin ide ilişkileri olduğunu, bu türden bilgiye de geometri, matematik veya aritmetik bilimlerde ulaşılabileceğini, bu alanlarda tanıtılan hakikatlerin de "kesinliklerini ve apaçıklıklarını sonsuza dek" koruyacaklarını ifade etmektedir. Ancak insan aklının ikinci türden objeleri olan olgu sorunlarının geometri veya matematik bilimlerdeki gibi tanıtlanamayacağını ya da aynı tarzda doğrulanamayacağını belirten Hume, olgu sorunlarının hakikatine ilişkin elimizdeki kanıt ne kadar kuvvetli olursa olsun her olgu sorununun tersinin yine de mümkün olduğunu ileri sürmektedir (Hume, 2017: 31).

Olgu sorunları hakkında akıl yürütmelerin tümünün neden-etki ilişkisine dayanır gibi görünmekte olduğunu çünkü sadece neden-etki ilişkisi yoluyla bellek ve duyularımızın tanıklığının ötesine gidebileceğimizi belirten Hume, konuyu şöyle örneklendirmektedir;

Birisine, önünde olmayan bir olgu sorununa, sözcüğü, bir arkadaşının şehir dışında ya da Fransa'da olduğuna neden inandığını sorarsanız, size bir sebep gösterir ve bu sebep de bir başka olgu olur; sözcüğü, arkadaşından aldığı bir mektup ya da onun daha önceki kararlarının veya verdiği sözlerin bilgisi (Hume, 2017: 32).

Örnekten de anlaşıldığı gibi olgular hakkında tüm akıl yürütmelerimizin aynı yapıda olduğunu ve her defasında ortada olan bir olgudan çıkarılan bir diğer olgu olduğunu ve bunların arasında da bir bağ varsayıldığını belirten Hume, bunları birbirine bağlayacak bir şeyin olmaması durumunda çıkarımın tümüyle temelsiz olacağına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle olgu sorunları karşısında emin olmamızı sağlayan bir kanıt, bir delil vardır. Ancak böyle bir noktada kendimizi tatmin etmek veya kanıtlara dayanarak haklılaştırmış olduğumuz bir çıkarımın doğruluğundan şüphe etmemek için Hume, neden-etki bilgisine nasıl ulaşıldığının sorgulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Konuya ilişkin istisna kabul etmeyen genel önermesini de şöyle ifade etmektedir, "bu bilgiye hiçbir zaman a priori akıl yürütmelerle ulaşılmadığını; bu bilginin, belirli nesnelerin sürekli olarak tecrübeden çıktığını ileri süreceğim" (Hume, 2017: 33). Hume'un ortaya sürdüğü iddiasını kısaca tekrar ifade etmek gerekirse, ilk belirtilmesi gereken şey, neden ve etkinin akıl ile değil tecrübe ile bulunabilir olduğudur. Çünkü hiç kimse "barutun patlamasının ya da demirin mıknaş özelliğinin a priori kanıtlamalarla bulunabileceğini hayalinden geçiremez" (Hume, 2017: 34). Ancak biz bu etkileri tecrübemiz olmaksızın aklımız ile bulabileceğimizi hayal etmeye yatkınyızdır. "Bize öyle gelir ki bu dünyaya aniden gelseydik, bir bilardo topunun bir diğerine çarparak ona hareket iletceğini önceden çıkarabilirdik ve hakkında kesinlikle konuşmak için olayın meydana gelmesini beklemek zorunda kalmazdık" (Hume, 2017: 37). Oysa "bize öyle gelen" aslında salt tecrübe ve deneyimdir. Bu noktada sorulması gereken tam da "neden böyle yaparız?" sorusudur. Çünkü bu sorunun yanıtı bizi aşama aşama Kant'ı dogmatik uykusundan uyandıran sonuca götürecektir.

Hume'un iddiasına tekrar geri dönmek gerekirse öncelikle şu noktanın anlaşılması gerekmektedir;

(...) belirli bir etkinin, tecrübeye başvurulmadan ilk defa hayal edilmesi ya da uydurulması, her türlü doğal işlem konusunda nasıl rastgele ise, aynı şekilde, neden ve etki arasındaki, onları birbirine bağlayan ve o, nedenin işlenmesinden başka bir etkinin çıkmasını imkânsız kılan düşünüşmüş, bir bağ ya da bağlantıyı da rastgele diye görmek zorundayız (Hume, 2017: 35).

Yani tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse, her etki nedeninden ayrı bir olaydır. “Bu yüzden de nedende bulunamaz ve etkinin başlangıçta a priori uydurulması ya da kurulması tümüyle rastgele olmak zorundadır” (Hume, 2017: 36). Diğer bir deyişle gözlem, tecrübe ve deneyimin yardımı olmaksızın bir neden ya da etki çıkarsanamaz ve hiçbir a priori akıl yürütme bize neden-etki konusunda bir temel gösteremez. Akıl yürütmenin işlevi, gözlem, tecrübe veya deneyim ile birçok belirli etkiyi ancak birkaç genel nedene indirgemektir (Hume, 2017: 36-37).

Akıl yürütme ve sonuçların temelini deneyime, tecrübeye dayandıran Hume’un bu konuda yaptığı ve adeta bir kazı çalışmasını andıran sorgulaması burada son bulmaz ve şu açıklaması ile çalışmasını derinleştirir; “Neden ve etki işlemleri hakkında tecrübemiz olduktan sonra bile, bu tecrübeden çıkan sonuçlarımız akıl yürütmeye ya da anlama yetisinin herhangi bir sürecine dayalı değildir” (Hume, 2017: 38). Hume’un temelini bilmek istediği zihin ya da düşünme süreci aslında şöyle örneklendirilebilir, “daha önce yemiş olduğumuz ekmeğe benzer renkte ve yapıda bir cisim verildiğinde, deneyi tekrar etmekte bir sakınca görmeyiz ve bizi benzer şekilde besleyeceğini ve ayakta tutacağını kesinlikle öngörürüz” (Hume, 2017: 39). İşte Hume’un bilmek istediği - tam da bu örnek üzerinden - bu tecrübenin, deneyimin gelecek zamanlara ve sadece görünüşte benzer olabilecek objelere neden yaygınlaştırıldığıdır. Yani daha önce yediğim ekmeği beni beslemiş, doyurmuştur. Aynı duysal nitelikleri taşıyan ve bu açıdan benzer olan ama başka bir nesnenin (örneğin ekmeğin), aynı şekilde beni besleyeceği gerekliliğini, benzer duysal niteliklerden çıkarabilir miyiz? Hume böyle bir çıkarsamanın yapılamayacağını ve sonucun bir önceki deneyimle aynı olamayacağını ayrıca benzer duysal niteliklerden benzer sonuçların çıkma zorunluluğunun olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü görünüşte tecrübesini ve deneyimini edindiğimiz nesnelere benzeyen nesnelere benzer etkilerle geleceğini sadece öngörürüz. Bu türden çıkarımları da akıl yürütmeyle değil, geçmiş tecrübeye güvenerek yapar, deneyimler doğrultusunda kanıtlamaları da gelecek yargılarımızın ölçüsü yaparız (Hume, 2017: 40-41). Çünkü “Gerçekte, tecrübeden çıkan bütün kanıtlamalar, doğal nesnelere arasında keşfettiğimiz ve bizi, böyle nesnelere çıktığını gördüğümüz etkilerle benzer etkiler beklemeye götüren benzerliğe dayanır” (Hume, 2017: 41). Kısaca benzer görünen nedenlerden benzer etkiler bekleriz. Oysa deneyimden gelen tüm çıkarımlar aslında “geleceğin geçmişe benzeyeceğini ve benzer güçlerin duysal niteliklere bağlı olduğunu sayılı olarak kabul eder” (Hume, 2017: 43). Öyleyse, tecrübeden gelen hiçbir kanıtama, geçmişin geleceğe olan öngördüğümüz bu benzerliğini gerçekte ispat edemez. “Çünkü zaten bu kanıtlamaların kendileri bu benzerliğin sayıtlısı üzerine kuruludur” (Hume, 2017: 43). İşte Hume’un skeptik yolculuğunu başlatan bu düşünceleri, şimdiye kadar her şeyin son derece düzenli akıp gittiğini kabul ettiğimizde; bu kabul ve düzenin tek başına yeni bir kanıt ya da çıkarım olmaksızın gelecekte de böyle olmakta olacağını ispatlamayacağını ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle Hume bize şöyle der, “Geçmiş tecrübelerinizden cisimlerin iç yapılarını öğrendiğinizi boşuna sanırsınız” (Hume, 2017: 44). Ancak yine kendi deyişleriyle skeptiklikten değil de “meraklılıktan nasibini almış bir filozof olarak” Hume, “geleceğin geçmişe benzeyeceğini sanmamıza yol açan ve bizi görünüşte benzer olan nedenlerden benzer etkiler beklemeye götürenin” yani “neden böyle varsaydığımızın” nedenini, bu çıkarımın temelini öğrenmek, bilmek istemektedir (Hume, 2017: 45).

Hume’un her ne kadar skeptiklikten ziyade meraklılıktan dolayı bilmek istediğini belirttiği şeyi onun kendi ifadeleriyle şöyle toparlayabiliriz,

Öyle bir kimse düşünelim ki, en güçlü akıl ve düşünme yetileri ile donanmış olarak bu dünyaya birdenbire gelsin; gerçekten, nesnelere sürekli olarak art arda gelişini ve birbirini izleyen olayları hemen gözleyecektir, ancak bundan öte bir şey bulamayacaktır. Başlangıçta, hiçbir akıl yürütmeyle neden ve etki ideasına ulaşamayacaktır; çünkü bütün doğal işlemlerin yapıcıları olan belirli güçler, hiçbir zaman duylara gelmezler ve belirli bir durumda sadece bir olay bir başkasından önce geliyor diye, birinin neden ötekini etki olduğu sonucunu çıkarmak, akla uygun bir şey değildir (Hume, 2017: 48).



Hume, neden-etki çıkarsamalarının rastgele ve gelişigüzel olabileceğini, bir olgunun ortaya çıkmasından diğer bir olgunun ortaya çıkması için sebep olamayacağını ve aslında yukarıda bahsi geçen güçlü akıl ve düşünme yetileriyle donatılmış bir kişinin bile hiçbir zaman herhangi bir olgu sorunu konusunda akıl yürütmesini kullanamayacağını belirtmektedir. Hatta “belleğinde ve duyularında dolaysız olarak bulunanın ötesinde hiçbir şeyden emin olamayacaktır” (Hume, 2017: 48). Ancak tüm bunlara rağmen güçlü akıl ve düşünme yetileriyle donatılmış, deneyimi oldukça fazla olan o kişi yine de bir nesnenin, olgunun ortaya çıkışından hemen öbür nesne ve olgunun ortaya çıktığını düşünmekte ama tüm tecrübesiyle ve deneyimiyle aslında onu bu çıkarsamayı yapmaya götüren gizli gücün bilgisini anlayamamaktadır. Yani insanın hayvandan ayırt edici bir özelliği olan akli ve akıl yürütmesi güçlü deneyimlere sahip o kişiyi yine de neden-etki çıkarımını yapmaya mecbur bırakmaktadır. Bu durumda akıl aslında tek bir daire etrafında dönmekte o dairenin sınırlarının dışında hareket edememektedir. O halde akli bu dairesel döngüye zorlayan ya da oldukça deneyimli olan o kişinin neden-etki sonucunu oluşturmasını belirleyen başka bir ilke olmalı. İşte Hume bu ilkenin “alışkanlık ya da huy” olduğunu belirtmektedir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken noktayı da hemen ekleyen Hume, alışkanlık ya da huy kelimelerini kullanırken, “böyle bir eğilimin en son sebebini verdiğimizizi ileri sürmüyoruz” diyerek, “sadece, insanın doğal yapısının varlığı evrensel kabul görmüş ve etkilerinden dolayı iyi bilinen bir ilkesine işaret” etmektedir (Hume, 2017: 49).

Deneyimden doğan tüm çıkarımların akıl yürütmenin değil de alışkanlığın bir etkisinden kaynaklandığını ileri süren Hume, alışkanlığı insan hayatının yüce bir kılavuzu ilan etmekte ve deneyimlerimizi, tecrübelerimizi “bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan yalnız başına bu ilkedir” demektedir (Hume, 2017: 49-50).

Belirli bir olgu sorununa neden inandığımız sorulduğunda hep bir neden gösteririz ve bu neden de bir önceki olgu ile bağlantılıdır. Hume bu bağlantıyı kurmamızda alışkanlığın ya da huyun önemine dikkat çekmekte ancak sonsuza dek bu yolla da gidemeyeceğimizi en sonunda “bellek ya da duyularımıza verilmiş olan bir olguya ulaşmamız gerekir” demekte, eğer bunu yapamıyorsak da inancımızın tümüyle temelsiz olduğunu kabul etmemiz gerektiğine işaret etmektedir (Hume, 2017: 50). Ancak Hume’un işaret ettiği bu kabulde adı geçen “inanç”ın yapısına da nasıl bir açıklık getirilmelidir? İnancı, hayal gücünden ayıran nedir? Çünkü bu sorular Hume’un düşünce koridorlarında ilerlerken ayağımıza takılmaktadır.

Hayal gücü insanın iç ve dış duyularından sağladığı ideleri, “her türlü yapıntı ve görüntü çeşidi içinde, karıştırmada, birleştirmede, ayırma ve bölme sonsuz güce sahiptir”. Yani “insanın hayal gücünden daha özgür bir şey yoktur” (Hume, 2017: 52). Bu durumda inanç da hayal gücü kadar özgür müdür? Bir atın gövdesine bir insan başı takılı olduğunu hayal edebiliriz veya bir ata bir çift kanat da takabiliriz ancak böyle bir hayvanın var olduğuna veya olabileceğine inanır mıyız? Herhalde vereceğimiz yanıt tek kelimeyle “hayır” olacaktır. O zaman hayal gücü ile inanç arasındaki farkı nerede arayacağız. Çünkü hem bu fark hem de inancın yapısı karşımıza yine “alışkanlık” dediğimiz, o insan yaşamının en büyük kılavuzunu çıkaracaktır. Hume inancın yapısını şöyle anlatmaktadır; “herhangi bir obje, bellek ya da duyulara geldiğinde, alışkanlıktan dolayı, hayal gücünün genellikle kendisine bağlı olan objeyi kavramasını sağlar; bu kavrama ise, hayal kurmanın dağınık düşlemlerinden farklı bir duygu ya da his ile birlikte gelir. İnancın tüm yapısı budur” (Hume, 2017: 52). Yani “inanç bir objenin -hayal gücünün yalnız başına hiçbir zaman ulaşamayacağı- daha renkli, canlı, güçlü, sağlam, dengeli bir kavranmasıdır” (Hume, 2017: 53). Ancak inancın idelerin belirli iç yapı ya da sırasından yani ardışık gelişlerinden değil de bu idelerin kavranılma ve zihin tarafından duyulma tarzlarına bağlı olduğunu da vurgulayan Hume bu duyma ve kavrama tarzının da tam olarak açıklanmasının imkânsız olduğunu belirtmektedir. Bu noktada tek söylenebilecek şey de “Felsefe de, inancın, zihinde duyulan ve yargı gücünün idealarını hayal gücünün yapıntılarından ayıran bir şey olduğunu” ileri sürmekten öteye gitmeyecektir (Hume, 2017: 54). Sonuçta inanç duygusunun, hayal gücünün yapıntılarından daha dengeli ve “kesif” bir kavrayış olduğu söylenebilir.

Hume’un tüm bu ileri sürdüğü iddialarından çıkan sonuca yönelmeden önce açıklık getirilmesi gereken bir husus da şüphesiz “alışkanlık”ın ne olduğudur. Çünkü bir olguda neden-etki bağımlı olarak bu bağa inanmamızı sağlayan başlıca şey alışkanlıktır. Diğer bir deyişle doğal olayların akışının ard ardalığını izlerken aralarında bir çeşit ahenk olduğunun sayıtlısını yapmamızın, uygunluk görmemizin ve neden-etki inancımızın kaynağı alışkanlıktır. Hume alışkanlık tanımını şöyle

yapmaktadır; “Alışkanlık, türümüzün var olmaya devam etmesine ve insan yaşayışının her durum ve olayında davranışımızın düzenlenmesine böylesine gereken bu uygunluğu [doğal olayların akışını yöneten güçler ve kuvvetleri hiç bilmesek de bir ard ardalık içinde uygunluk bulmamızı] mümkün kılan ilkedir” (Hume, 2017: 59). Ancak öte yandan bu ilke insan yaşamı için olmazsa olmaz bir ilkedir;

Gerek benzer nedenlerden benzer etkiler, gerekse tersine, etkilerden nedenler çıkarsamamızı sağlayan bu zihin işlemi, insanların var oluşlarını sürdürmelerine o kadar gereklidir ki; işleyişinde ağır, çocukluğun ilk yıllarında daha hiç belirmemiş ve insan yaşamının her çağ ve devresinde de, en iyi durumunda bile, hata ve yanlışla son derece yatkın olan aklın, yanılığalar dolu çıkarımlarına emanet edilmiş olması mümkün değildir. (...) Doğa, nasıl onları harekete getiren kaslarla sinirlerin bilgisini vermeden el ve ayaklarımızı kullanmayı bize öğretmişse: aynı şekilde, kurduğu düzenli olay akışının ve nesne sıralanışının tümüyle dayandığı güç ve kuvvetler konusunda cahil olduğumuz halde, içimize, düşünceyi nesnelere arasında kurulu akışa uygun bir şekilde ilerleten bir içgüdü yerleştirmiştir (Hume, 2017: 59).

Buraya kadar Hume’un bize anlatmak istediklerini ve bu anlattıklarından çıkan sonucu toparlamak gerekirse, öncelikle belirtilmesi gereken basit haliyle şudur; “a olayını b olayının nedeni saymaya kalkarsak, ne a’nın algısında ne de b’nin algısında bir nedensellik bağlantısı bulamayız; burada nedeni de, etkiyi de ne görebilir, ne de duyabiliriz; bizim burada algılayabildiğimiz, ancak bu iki olayın birbirinin ardından geldikleridir” (Gökberk, 2014: 309). Dolayısıyla bu iki olgunun art ardalığı “neden-etki bağlantısı” denilen zorunlu ilgiyi göstermez ve zaten biz de bunu algılayamayız. Nedensellik hiçbir zaman algılanamaz ancak düşünülebilir. Yani “tasarımların bilincimize art arda gelişlerine bakarak, bundan olayların kendi aralarındaki zorunlu bağlantılarını çıkaramayız, tanımlayamayız buna ancak inanabiliriz” (Gökberk, 2014: 309). Buna bu şekilde inanmamızın en büyük kaynağı da alışkanlıktır. Öte yandan Hume’un bu savlarının bir başka boyutu da deney bilimlerinin dayandığı ana temel açısından bir problem yaratmasıdır. Çünkü nedensellik ilkesini eleştirmesiyle Hume’un ampirizmi, deney bilimleri bakımından bir şüphecilğe (scepticism) varmış oluyordu ve bu anlayışta, deney bilimleri sadece olguları saptamayla yetinecek, bunun dışına çıkıp da zorunlu bağlantıları kavramaya çalışmayacaktı. Çünkü zorunlu bağlantılar bilimsel bir tanımlamanın değil ancak alışkanlığa dayanan bir inancın ürünü olacaktır. Hume’un bu şüphesi Kant’ın kendi felsefesine de yön vermiş, *Prolegomena* (2000), adlı eserinde sözünü ettiği bir itirafa da neden olmuştur; “İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarımın kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume’un bu hatırlatması olmuştur” (Kant, 2000: 8).

Hume bu öğretisi ile nedenselliğin hiçbir zaman tanımlanamayacağını, bunlara sadece inanmak gerektiğini söylese de bu inancın pratik hayat bakımından gerekli olduğunu da vurgulamıştır. Yaşadığımız bir takım olayların ardından belli bir takım olayların geleceğini beklememiz pratik hayatın güvenliği açısından vazgeçilemez bir durumdur. Öte yandan bu ard arda gelişler ne kadar sık oluyorsa, gelecekte beklediğimiz olayın tekrarlanacağı beklentisi de o kadar artar yani o derecede olası olur. Hume’a göre, en olası olarak neyi beklememiz gerektiği konusunda da deney bilimlerine düşen görev, bu olasılığı saptamak ve matematik olarak belirlemektir. Bu yapılabildiği takdirde nedensellik kavramından vazgeçilerek en olası olarak neyi beklememiz gerektiği matematiksel olarak kavranacaktır (Hume, 2017: 63-80).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde anlatılanları Hume, kendi kendine sorduğu bir soruyla şöyle özetlemektedir;

Nedir öyleyse, bütün bu meseleden çıkan sonuç? Basit bir sonuçtur bu; yine de itiraf edelim ki, felsefenin alışlagelmiş teorilerinden epey uzak düşmekte. Olgular sorunu veya gerçek varoluşa ilişkin her türlü inanç, bellek ya da duyulara verilmiş olan bir objeden ve bu objeye başka bir obje arasındaki alışılmış bir aradanlıktan çıkmadığı. Ya da, başka bir deyişle, birçok defalar herhangi iki tür nesnenin -alev ile ısı, kar ile soğuk gibi- her zaman bir arada ortaya çıktığını öğrendikten sonra, alev ya da kar duyulara yeniden verilirse, alışkanlık, zihni ısı ya da soğuk beklemeye ve böyle bir niteliğin var olduğuna, bunun da daha yakından bakılınca kendisini göstereceğine inanmaya götürür (Hume, 2017: 51).



Hume'un olgu sorunları bağlamında zorunlu bağlantı tasarımını açıklamak için ele aldığı "deneyim, ardışıklık, benzerlik, olasılık, inanç, alışkanlık vb." kavramların bir önemi de, epistemolojide bir kırılma noktası yaratan Edmund L. Gettier'in, haklılandırılmış doğru inancın bilgi olduğuna yönelik klasik bilgi tanımının yetersizliğini göstermek için geliştirdiği karşı örneklerin açıklanmasına katkı sağlayacak olmasıdır. Bir inancın uygun kanıtlarla gerekçelendirilmiş olmasına rağmen bilgi olmadığı durumları örneklerle ortaya koyan Gettier ile Hume'un olgular arasında zorunlu bağlantıların olduğu izlenimini yaratacak bir şeyin olmadığına ilişkin belirlemesi yani gerekçelendirmenin nedensellik ve deneyimle ilişkisi olmadığı bağlamında örtüştüğü ortak payda çalışmanın sonuç bölümünde ele alınacaktır.

## 8. SONUÇ: DAVID HUME'DA OLGU SORUNLARINA İLİŞKİN NEDENSELLİK İLKEİNİN VE DENEYİME İLİŞKİN ŞÜPHENİN "GETTIER SORUNU" İLE ÖRTÜŞTÜĞÜ NOKTALAR

Geleceğin de geçmiş gibi olacağına ilişkin a priori ve deneysel bir zorunluluk olmamasına karşın insanın, olguların ard ardalığını neden-etki bağlamında görebek bir nedenselliğin, zorunluluğun olduğuna inandığını belirten Hume, bu inancın kaynaklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan bilginin kaynağının deneyim olduğunu belirten Hume, "bir nesnenin varoluşunu yalnızca deneyim yoluyla bir başka nesnenin varoluşundan çıkarsayabiliriz" diyerek deneyimin doğasını şu şekilde açıklamaktadır, "Bir tür nesnenin varoluşunun örnekleri ile sık sık karşılaşmış olduğumuzu hatırlarız; yine bir başka tür nesnenin bireylerinin her zaman onlara eşlik ettiğini ve onlarla ilgili olarak sürekli bir bitişiklik düzeni içinde varolduğunu hatırlarız" (Hume, 2015: 70). Yani nesnelerin, olguların bütün geçmiş durumlardaki sürekli olan benzer nitelikteki birlikteliklerini aklımıza getirir böylece de birini neden diğerini de sonuç olarak adlandırır, birinin varoluşunu diğerinden çıkarsarız (Hume, 2015: 71). Bunu bu şekilde yapmamızın en önemli kaynağı da alışkanlıktır. Çünkü geçmiş deneyimlerimize inanırız. Geçmiş deneyimlerimizden edindiğimiz bu inançla da bir takım çıkarsamalar yaparız. İşte bu geçmiş deneyimlerimizden elde ettiğimiz çıkarsamaları da bilgimizin bir kaynağı yaparız. Ancak tüm bu izlekte şansın olasılığını da göz önünde bulundurmamak gerektiğini vurgulayan Hume, "İnsan usunu bilgi ve olasılığa bölüp, bilgiyi tasarımların karşılaştırılmasından doğan kanıt olarak tanımlayan felsefeciler neden ya da sonuçlardan yola çıkılarak yapılan tüm akıl yürütmeleri genel bir terim olarak olasılık adı altında toplamak zorundadırlar" demektedir (Hume, 2015: 94). Hume'un bu sözleriyle kanıtların çeşitliliğine ve bu çeşitliliğin derecelerine dikkat çekmektedir. Yani "çeşitli kanıt derecelerini belirtebilmek için insan usunu", "bilgiden, kanıtlardan ve olasılıklardan" olmak üzere üç türe ayırmaktadır (Hume, 2015: 94) Çünkü olasılıklardan kaynaklanan rastlantının anlama yetimizi etkileyerek bilgiye yönelik bir kanıt ve inanç doğurduğunu vurgulamaktadır (Hume, 2017: 60). İnsan akli bu olasılıkları dikkate almaktadır ancak olasılıklar bağlamında sık tekrarlanan ardışık bir takım olgular baskın çıkmakta ve baskın çıkan bu olasılık derecesine karşı bizde bir inanç doğmaktadır. Bunun sonucunda da yani yüksek derecede inanç bağlanması onay gösterme sonucunu doğurmaktadır. Kısaca aslında bilmediğimiz, sadece kanaatimiz olan bir şeyi bilgi olarak almaktayız. Hume, herhangi bir faktörün alışılmış etkisini göstermesinde hem deneyimin hem de neden-sonuç ilişkisinin bilginin kaynağı olarak gösterilmesinde şans, rastlantı ve hatta önyargı faktörlerinin oynadığı deyim yerindeyse büyük şanssızlığa dikkat çekmektedir. Öte yandan Hume aslında bu noktada her olasılık için karşıt bir olanağın olduğunu ve bu aşamada duyular açısından bir kuşkuculuğu da vurgulamaktadır (Hume, 2015: 98-105). Hume duyulara ilişkin şüphesini şöyle dillendirmektedir; "Duyularla başlarsak, açıktır ki bu yetiler nesnelerin, kendilerine görünmeyi kestikten sonra da devamlı varolduğu fikrini meydana getirmeye yeteneksizdir" (Hume, 2015: 134). Çünkü her ne kadar akıl ve duyu yetilerimizden edindiğimiz deneyim bilginin kaynağı olarak gösterilse de bütün bilgimiz, kesinlik, mutlaklık değil, olasılık barındırmaktadır (Hume, 2015: 129-133).

Hume'un deneyime ilişkin kuşkuculuğunu ve nedenselliğe ilişkin bir "varsayımdır" belirlemelerini örneklendirdiğimizde, Gettier'in 1963 yılında yayımlanan "Haklılandırılmış Doğru İnanç Bilgi midir?" başlıklı makalesinde, geleneksel, klasik ve standart bilgi tanımının yetersizliğini göstermek için geliştirmiş olduğu karşı örneklerle benzeştiği görülmektedir. Bu da aslında nedensellik ilişkisi varsayımının, bu varsayımdan türetilen kanıtların, bu kanıtlara olan inancın ve temelde rol oynayan alışkanlığın en sonuçta da duyuların bizi yanıltabileceğine işaret etmektedir. Hem Gettier'in hem de Hume'un bize anlatmak istediklerini bir örnek üzerinden incelemek gerekirse;

Akşam evimizde otururken kapımızın önünde bir ses duyduğumuzu düşünelim. Bu sese dayanarak, “kapının önünde biri var” şeklinde bir inancımız oluşur. Çünkü belki daha önce sayısız kere böyle bir deneyim yaşamış ve kapıyı açmış, bakmış ve gerçekten de kapının önünde birinin olduğunu görmüştür. Bu durumda da doğru bir inancımız olduğu ortaya çıkmıştır. Artık kapının önünde her ses duyduğumuzda aklımıza ilk gelen kapının önünde biri olduğu inancıdır. Çünkü bunun böyle olduğuna alışmışızdır. Sık tekrarlanan ve sayısız kere yinelenen bu ardışıklık bir neden-sonuç bağlantısı kurmamızı sağlamış, üstelik yine sayısız kere duyularımız bize yol göstermiştir. Fakat eğer duyduğumuz ses, kapının önündeki bir kişiden değil de hemen yan taraftaki başka bir kişiden gelmişse ve biz bunun farkında değilsek “örneğin, kalkıp kontrol etmemişsek”, “kapının önünde biri var” şeklindeki inancımızın doğru olduğunu düşünmeye devam ederiz. Üstelik bunu bildiğimizi de ileri sürebiliriz. Bunu gerçekten de biliyor olabiliriz ancak “şans eseri”. Çünkü bizi bu bilgiye götüren şey gerçekte sesleri karıştırmamızdır. Yanlış bir kanıtla doğru bir inanca ulaşmışızdır ama aslında hala bilmiyoruzdur (Başdemir, 2010: 8). Burada bizi yanıltan şeyin temelinde bir anlamda şans (aslında şansızlık) ile birlikte duyularımız ile edindiğimiz sayısız kere tekrarlanan bir olguda neden-sonuç ilişkisi kurmamızı sağlayan alışkanlıkla edindiğimiz inanç yatmaktadır. Konuyu Gettier’in öne sürdüğü orijinal örneklerden biriyle ele aldığımızda da temelde nedensellik ilkesinin niçin bir sayıtlı ve bir varsayım olduğunu da göstermek mümkündür.

Gereçlendirilmiş doğru inancın bilgi olmadığına yönelik Gettier’in örneği şöyledir; Smith, kendi deneyimleri ile arkadaşı Jones’un bir Ford marka arabası olduğuna inanmaktadır. Çünkü Smith Jones’u Ford marka bir arabayı kullanırken görmüştür. Üstelik daha öncesinde de Smith, Jones’un hep bir Ford marka arabaya sahip olduğunu da görmüş ve bunu anımsamıştır. Tüm bunlarla yani deneyimlerinden çıkardığı gerekçelendirmelerle (nedenlerle) Smith’in, Jones ile beklide ortak arkadaşları olan Brown için rastlantısal olarak seçtiği üç kent adıyla oluşturduğu üç önerme öne sürdüğünü düşünürsek;

Ya Jones’un Ford’u vardır, ya da Brown Boston’dadır

Ya Jones’un Ford’u vardır, ya da Brown Barcelona’dadır.

Ya Jones’un Ford’u vardır, ya da Brown Brest-Litovsk’tadır.

Smith’in kendi deneyimleri üzerinden edinerek kurduğu nedensellik bağı ile öne sürdüğü bu üç önerme bir yana aslında Smith, arkadaşı Brown’ın nerede olduğunu bilmemektedir. Üstelik Jones’da bir Ford marka araba sahibi değildir. Ancak o sırada Brown Barcelona’dadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde her ne kadar Smith’in inancı önceki deneyimlerinden kaynaklı gerekçelendirilmiş ve doğru olsa da buna bilgi demek mümkün müdür? (Kutlusoy, 2013). Buna bilgi demek mümkün değildir. Çünkü gördüklerimiz, duyularımız, nedensellik ve deneyimlerimizden edindiğimiz inanç, gerekçelendirmeler için yeterli değildir. Tüm bunlar bize klasik bilgi tanımında yanlış veya doğru gitmeyen bir şeyler olduğunu göstermektedir. İşte tam da bu noktada Hume’un deneyimsel kuşkuculuğu, nedensellik ilkesinin bir varsayımdan ibaret olduğuna yönelik düşünceleri ve alışkanlığa yaptığı vurgu ile Gettier’in örneklendirmelerinde altını çizdiği gerekçelendirmenin zorunlu koşul olmasına rağmen -örneğin şans ve olasılıkları dışarıda tutmaya yetmeyeceği bağlamında- yeterli olmadığına örtüştüğü söylenebilir. Çünkü yukarıda örneği verilen Gettier sorusunda da gerekçelendirmelerimizi ve kanıtla ilişkin haklılandırmalarımızı sağlayan Hume’un da belirttiği gibi bir varsayımdan, sayıtlıdan ibaret nedensellik, alışkanlıkla ilintili yargılar, gerçekte bilginin kaynağı olmamakta hatta ortada “bilgi” olmamaktadır. Çünkü Smith’e arkadaşı Jones’un Ford marka bir arabaya sahip olduğu inancını neden/nereden edindiği sorulsa, arkadaşının geçmişte de Ford marka araba kullandığını, Ford arabayı sevdiğini, hatta şu an da Ford marka bir araba kullandığını vb. söyleyecektir. Çünkü bu yöndeki inancını geçmişteki deneyiminden, tecrübesinden edinmiştir ya da kapının önünde duyulan bir sese istinaden orada birinin olduğunu bilmenin nedeni gerçekte duyulan ses değildir, geçmiş deneyimlerimizden edinerek kurmuş olduğumuz nedensellik burada “görünürde bir bilgi” ortaya çıkarmakta ama bilginin gerçek kaynağı olamamakta, aslında ortada bilgi de olmamaktadır.

Sonuç olarak, her ne kadar bu çalışmanın sınırlarını aşsa da asıl problemin bilginin neliği bağlamında yapılan tanımdan kaynaklandığını öne sürmek de mümkündür. Çünkü “haklılandırılmış doğru inanç bilgidir” tanımı, bir şeyin neliğinden çok kaynağına işaret etmektedir. “Bilginin kaynağı nedir?” diye



sorduğumuzda da aynı cevabı vermek mümkün görünüyor; “bilginin kaynağı haklılandırılmış doğru inançtır” gibi. Oysa bir şeyin neliği, kaynağından farklı bir soruşturmadır. Daha önce de belirtildiği gibi “su nedir” diye sorduğumuzda kaynağının göl olduğunu söylemek “su”yu, “su” yapan şeyi söylemek değildir. Bilginin ne olduğu tartışmasından çıkarak kaynağına yönelen bir tartışmayla bilginin neliğini soruşturmak akla Sokrates’in Menon’a sorduğu soruyu getirmektedir. Sokrates, Menon’a sorar; “Erdemin bir parçasıyla birlikte bulunan her eylem bir erdemse, [yani dürüstlük, yiğitlik, adalet vb.] erdemin kendisi nedir, azizim Menon?” (Platon, 2016: 160 79c). Şeylerin tek tek tasarımlarının kaynağından önce o şeyin kavramının belirlenmesi, kavramın sınırının çizilip gösterilmesi, o şeyin tanımına ulaşmak ve ne olduğunu söylemektir. Çünkü ancak bir şeyin kavramına ulaştığımızda o şeyin özünü kavrarız (Özcan, 2006: 61). Bu bağlamda da ele alınan kavram olarak belirlenmesi, “bir şeyi o şey yapan şey” olarak onun ayırt edici özelliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Böylece “bir şeyin özünü ya da kavramını, yani tek tek hallerinde ve ilintilerinde hep aynı yönünü bilen kimse, yargısı için sağlam, değişmeyen bir temel bulmuş, böylece de sallantılı sanılardan kurtulup güvenilir bilgiye ulaşmış olur” (Gökberk, 2014: 45).

### KAYNAKLAR

- Aristoteles. (2016). *Metafizik*, (Çev.: Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Başdemir, H. Y. (2010). *Epistemoloji: Temel Metinler*, Öncü Basımevi, Ankara.
- Gökberk, M. (2014). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hume, D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.: Ergün Baylan), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Hume, D. (2017). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (Çev.: Oruç Aruoba), Say Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (2000). *Prolegomena*, (Çev.: İoanna Kuçuradi & Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kutlusoy, Z. (2013). “Gettier Sorunu” (Yayımlanmak Üzere), “Felsefe Ansiklopedisi” İçinde, Cilt 7, (Ed.: Ahmet Cevizci), Babil Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (2014). *Felsefeye Giriş*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Platon. (2016). “Menon Erdem Üstüne”, (Çev.: Adnan Cemgil), “Diyaloglar” İçinde (79c - s.160), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özcan, M. (2006). *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.